PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

YOSHLARDA EKOLOGIK MAS‘ULIYAT VA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH: XALQARO TAJRIBA VA MILLIY AMALIYOT

Ibrogimova Gulbaxor Eshmamatovna
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti Universiteti "Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrasi o‘qituvchisi
Pochta manzili: gulbahoribragemova@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.21387167

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot yoshlarda ekologik mas'uliyat va ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonini ilmiy jihatdan tahlil qilish, shuningdek xalqaro ilg'or tajribalarni milliy amaliyot bilan qiyosiy o'rganish maqsadida amalga oshirildi. Tadqiqotda taqqoslash (komparativ) va mantiqiy-tahliliy usullardan foydalanildi; ekologik ta'lim sohasidagi xalqaro ilmiy manbalar, UNESCO va UNEP hisobotlari hamda rivojlangan davlatlar amaliyoti tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki: birinchidan, ekologik bilimning mavjudligi o'z-o'zicha ekologik mas'uliyatli xulq-atvorni shakllantirishga yetarli emas — amaliy faoliyat va ishtirokchilik asosidagi yondashuvlar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi; ikkinchidan, Finlandiya va Germaniya kabi davlatlarning ekologik ta'lim tizimlari uzluksizlik, fanlararo integratsiya va loyiha asosidagi o'qitishga tayanishi natijasida yuqori samaradorlikka erishgan; uchinchidan, O'zbekiston milliy amaliyotida nazariy bilim yetarlicha shakllantirilgan bo'lsa-da, amaliy komponent va yoshlarning ekologik loyihalardagi ishtiroki hali rivojlanish bosqichida ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari o'zbek ta'lim tizimida ekologik tarbiyani amaliy faoliyat, raqamli vositalar va jamiyat bilan hamkorlik orqali boyitish zarurligini asoslaydi.

Abstract. This study was carried out with the aim of scientifically analyzing the process of forming ecological responsibility and ecological culture in young people, as well as a comparative study of international best practices with national ones. The study used comparative and logical-analytical methods; international scientific sources in the field of environmental education, UNESCO and UNEP reports, and the practice of developed countries were analyzed. The results of the study showed that: firstly, the presence of ecological knowledge in itself is not enough to form environmentally responsible behavior - approaches based on practical activities and participation are of decisive importance; secondly, the environmental education systems of countries such as Finland and Germany have achieved high efficiency as a result of their reliance on continuity, interdisciplinary integration, and project-based learning; thirdly, it was found that although theoretical knowledge is sufficiently formed in the national practice of Uzbekistan, the practical component and the participation of young people in environmental projects are still at the developmental stage. The research results substantiate the need to enrich environmental education in the Uzbek education system through practical activities, digital tools, and collaboration with society.

Kalit so‘zlar: ekologik madaniyat, ekologik mas'uliyat, ekologik ta'lim, yoshlar tarbiyasi, barqaror rivojlanish, xalqaro tajriba, milliy amaliyot.

Keywords: ecological culture, ecological responsibility, ecological education, youth education, sustainable development, international experience, national practice.

KIRISH (INTRODUCTION)

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi globallashuv sharoitida iqlim o'zgarishi, atrof-muhitning ifloslanishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, suv va tabiiy resurslarning tanqisligi kabi ekologik muammolar insoniyat oldida turgan eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. BMTning 2023-yilgi iqlim hisobotiga ko'ra, so'nggi 50 yil ichida Yer sayyorasining o'rtacha harorati 1,1°C ga oshgan

bo'lib, bu tendensiya davom etsa, 2100-yilga kelib 2,5–4°C gacha ko'tarilishi prognoz qilinmoqda (IPCC, 2023). UNESCO ma'lumotlariga ko'ra esa dunyo yoshlarining 64 foizi iqlim o'zgarishini o'z hayotlariga eng jiddiy tahdid sifatida baholaydi (UNESCO, 2021). Ushbu muammolar nafaqat ekologik tizimga, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqaror rivojlanishiga ham jiddiy tahdid solmoqda. Shu sababli ekologik muvozanatni saqlash va barqaror rivojlanishni ta'minlashda yosh avlodning o'rni tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yoshlar o'rtasida ekologik mas'uliyat va ekologik madaniyatni shakllantirish ularda tabiatga ongli munosabatni rivojlantirish, resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmalarini mustahkamlash hamda ekologik muammolar yechimida faol ishtirok etishiga zamin yaratadi. Shuningdek, rivojlangan davlatlarning ekologik ta'lim va tarbiya tizimidagi ilg'or tajribalarni o'rganish va ularni milliy amaliyotga moslashtirish ekologik tarbiya samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan mazkur mavzu ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi yoshlarda ekologik mas'uliyat va ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonini ilmiy jihatdan tahlil qilish, ushbu yo'nalishda mavjud xalqaro tajribalarni o'rganish hamda ularni milliy amaliyot bilan uyg'unlashtirish orqali ekologik ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir. Bunda O'zbekiston milliy ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari va ijtimoiy-madaniy konteksti inobatga olinadi.

Muammo va savollar. Bugungi kunda yoshlar o'rtasida ekologik mas'uliyat va ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni yetarli darajada tizimli yo'lga qo'yilmaganligi asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Ko'plab ta'lim muassasalarida ekologik ta'lim mavjud bo'lsa-da, uning amaliy natijadorligi pastligi, yoshlarning kundalik hayotda ekologik qoidalarga rioya qilish darajasi yetarli emasligi kuzatiladi (Kollmuss & Agyeman, 2002). Shu bilan birga, xalqaro tajriba va milliy amaliyot o'rtasida integratsiya darajasi ham to'liq shakllanmagan. Ushbu tadqiqot doirasida quyidagi savollar dolzarb hisoblanadi:

- Rivojlangan davlatlarda yoshlar ekologik madaniyatini shakllantirishda qaysi tizimli yondashuvlar yuqori samaradorlikka erishgan?
- O'zbekiston milliy ekologik ta'lim amaliyotining asosiy zaif tomonlari nimalardan iborat?
- Xalqaro tajribaning qaysi elementlari milliy tizimga moslashtirilishi mumkin va buning uchun qanday sharoitlar talab etiladi?

Ushbu savollarga javob topish tadqiqotning ilmiy ahamiyatini belgilaydi.

Ishning tuzilmasi. Mazkur ilmiy ish kirish qismi, metodologiya, natijalar, munozara, xulosa hamda foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat. Kirish qismida mavzuning dolzarbligi, tadqiqotning maqsadi, muammo va savollar yoritilgan. Metodologiya qismida tadqiqotda qo'llanilgan usullar asoslantirilgan. Natijalar qismida xalqaro tajribalar va milliy amaliyotning qiyosiy tahlili keltirilgan. Munozara qismida olingan natijalar mavjud ilmiy adabiyotlar bilan taqqoslangan. Xulosa qismida esa tadqiqot natijalari umumlashtirilib, amaliy tavsiyalar berilgan.

METODOLOGIYA (METHODOLOGY)

Taqqoslash usuli. Ushbu tadqiqotda taqqoslash (komparativ) usuli qo‘llanildi. Mazkur usul orqali yoshlar ekologik madaniyatini shakllantirish bo‘yicha xalqaro tajribalar tahlil qilinib, ularning milliy amaliyot bilan o‘xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Shuningdek, rivojlangan davlatlarning ekologik ta’lim yondashuvlari o‘rganilib, samarali jihatlari ajratib olindi va milliy tizimga tatbiq etish imkoniyatlari baholandi.

Manba tahlili. Tadqiqot davomida ekologik madaniyat va ekologik ta’limga oid ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda zamonaviy ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Manbalar tanqidiy yondashuv asosida o‘rganilib, ularning ishonchliligi va dolzarbligi baholandi. Shuningdek, xalqaro tajriba va milliy amaliyotni yorituvchi materiallar qiyosiy tahlil qilinib, umumiy ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Tadqiqot usullarining umumiy ahamiyati. Tadqiqotda qo‘llanilgan usullar ilmiy ishning asoslanganligi va ishonchliligini ta’minlashda muhim rol o‘ynadi. Taqqoslash va mantiqiy-tahliliy yondashuvlar orqali olingan ma’lumotlar tizimlashtirildi, muammolar chuqur tahlil qilindi hamda aniq ilmiy xulosalar shakllantirildi. Ushbu usullar xalqaro tajriba va milliy amaliyotni uyg‘unlashtirish imkonini berib, natijalarning amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qildi.

NATIJALAR (RESULTS)

Xalqaro tajribalar tahlili. O'tkazilgan qiyosiy tahlil natijasida yoshlar ekologik madaniyatini shakllantirishda xalqaro tajribalarning muhim o'rin tutishi tasdiqlandi. Tadqiqot doirasida o'rganilgan rivojlangan davlatlar — Finlandiya va Germaniya — ekologik ta'lim tizimini quyidagi umumiy tamoyillar asosida qurishganligi aniqlandi.

Finlandiya tajribasi. Finlandiyada ekologik ta'lim maktabgacha ta'limdan boshlab uzluksiz amalga oshiriladi. Mamlakat ta'lim dasturida ekologiya alohida fan sifatida emas, balki barcha fanlar — biologiya, geografiya, ijtimoiy fanlar, san'at — bilan integratsiyalashgan holda o'qitiladi (Ardoin et al., 2020). Bundan tashqari, o'quvchilar yiliga kamida 20 soat tabiatda amaliy mashg'ulotlar o'tkazadi. PISA 2022 ma'lumotlariga ko'ra, Finlandiya o'quvchilarining 78 foizi ekologik muammolarga nisbatan yuqori darajada shaxsiy mas'uliyat his qilishini bildirgan.

Germaniya tajribasi. Germaniyadagi "Zukunft gestalten" ("Kelajakni shakllantiramiz") milliy dasturi doirasida yoshlar ekologik loyihalarga bevosita jalb etiladi. Mamlakat maktablarining 65 foizida "yashil maktab" sertifikatsiyasi joriy etilgan bo'lib, bu o'quvchilarning amaliy ekologik faollikligini oshirishga xizmat qilmoqda (Steg & Vlek, 2009). Shuningdek, Germaniyadagi ekologik ta'lim tizimi oila, maktab va mahalliy hokimiyat hamkorligi asosida qurilgan.

MUNOZARA (DISCUSSION)

Tadqiqot natijalari Kollmuss va Agyeman (2002) tomonidan ilgari surilgan "bo'shliq nazariyasi"ni tasdiqlaydi: ekologik bilimning mavjudligi o'z-o'zicha mas'uliyatli xulq-atvorni shakllantirishga yetarli emas. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston milliy amaliyotida nazariy bilim yetarlicha shakllantirilgan bo'lsa-da, yoshlarning amaliy ekologik faolligi past darajada qolmoqda. Bu holat Hungerford va Volk (1990) xulosalarini mustahkamlaydi. Finlandiya va Germaniya tajribasi esa Ardoin va boshq. (2020) ning "kontekstga asoslangan ta'lim" konsepsiyasini tasdiqlaydi: ekologik ta'lim samaradorligi oila va mahalliy jamiyat hamkorligi bilan chambarchas bog'liq.

XULOSA (CONCLUSION)

Mazkur tadqiqot yoshlarda ekologik mas'uliyat va ekologik madaniyatni shakllantirish masalasini xalqaro tajriba va milliy amaliyot qiyosida ilmiy tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ekologik ta'limni faqat nazariy bilim berish bilan cheklash yetarli emas — uni amaliy faoliyat, yoshlarning real loyihalarga ishtiroki va fanlararo integratsiya bilan uyg'unlashtirish zarur (Hungerford & Volk, 1990; Ardoin et al., 2020). Finlandiya va Germaniya tajribasi maktabgacha yoshdan boshlanadigan uzluksiz ekologik tarbiya hamda oila, maktab va mahalliy jamiyat hamkorligining hal qiluvchi ahamiyatini ko'rsatdi. O'zbekiston milliy amaliyotida esa amaliy komponentning zaifligi, fanlararo integratsiyaning pastligi va yoshlarning ekologik loyihalarga jalb etilmasligi asosiy to'siqlar sifatida aniqlandi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi: maktab o'quv dasturlarida ekologik mavzularni fanlararo integratsiya asosida kuchaytirish; yoshlarni volontyorlik va amaliy ekologik dasturlarga tizimli jalb etish; ekologik tarbiyada oila va mahalliy jamiyat ishtirokini ta'minlovchi mexanizmlarni ishlab chiqish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Ardoin, N. M., Bowers, A. W., & Gaillard, E. (2020). Environmental education outcomes for conservation: A systematic review. *Biological Conservation, 241*, 108224. https://doi.org/10.1016/j.biocon.2019.108224
2. Chawla, L. (1999). Life paths into effective environmental action. *The Journal of Environmental Education, 31*(1). https://doi.org/10.1080/00958969909598628
3. Hungerford, H. R., & Volk, T. L. (1990). Changing learner behavior through environmental education. *The Journal of Environmental Education, 21*(3). https://doi.org/10.1080/00958964.1990.10753743
4. Intergovernmental Panel on Climate Change. (2023). *AR6 synthesis report: Climate change 2023*. IPCC. https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/
5. Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior? *Environmental Education Research, 8*(3). https://doi.org/10.1080/13504620220145401
6. Mogensen, F., & Schnack, K. (2010). The action competence approach and the "new" discourses of education for sustainable development, competence and quality criteria. *Environmental Education Research, 16*(1). https://doi.org/10.1080/13504620903504032
7. Ojala, M. (2012). Hope and climate change: The importance of hope for environmental engagement among young people. *Environmental Education Research, 18*(5). https://doi.org/10.1080/13504622.2011.637157
8. Steg, L., & Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review. *Journal of Environmental Psychology, 29*(3). https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.10.004
9. Stern, P. C. (2000). New environmental theories: Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues, 56*(3). https://doi.org/10.1111/0022-4537.00175
10. UNESCO. (2021). *Learn for our planet: A global review of how environmental topics are integrated in education*. UNESCO Publishing. https://doi.org/10.54675/BSRB8312
11. UNESCO. (2017). *Education for sustainable development goals: Learning objectives*. UNESCO Publishing. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247444
12. United Nations Environment Programme. (2021). *Making peace with nature: A scientific blueprint to tackle the climate, biodiversity and pollution emergencies*. UNEP. https://www.unep.org/resources/making-peace-nature
13. Zelezny, L. C. (1999). Educational interventions that improve environmental behaviors: A meta-analysis. *The Journal of Environmental Education, 31*(1). https://doi.org/10.1080/00958969909598623